

УДК 566.18 627.512

Живиця В.А., к.т.н., доцент, Міндер М.В., магістрант ФВГ (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАВОДКОВОГО СТОКУ РІЧКИ ЧОРНА ТИСА ЗА ДОПОМОГОЮ ПРОТИПАВОДКОВОЇ ЄМНОСТІ

Розглянуто вплив протипаводкової ємності на стік річки Чорна Тиса з метою захисту території від повені.

To protect the territory from flooding, the influence of flood reservoir on the Black Tisza river flow has been considered.

Найбільш паводконебезпечною територією не тільки в Україні, але і в Європі є Карпати та прилеглі до них передгірські райони і рівнини. До таких регіонів відноситься і Закарпатська область. Найчастіше паводки виникають на річці Тиса та її притоках. Під час паводку стік річок збільшується в десятки, сотні, а інколи і тисячу разів і досягає значень 1000...8000 м³/с. Їх водність можна порівняти з водністю найбільших річок Європи – Дунаєм, Волгою, Дніпром. Тільки в Закарпатті за період 1946-2001 рр. пройшло 150 паводків різної інтенсивності, в тому числі катастрофічні паводки 1998 і 2001рр., які встановили історичні максимуми. Не обминула «висока вода» Закарпаття і в серпні 2008 р., а також в травні і червні 2010 р.

Щорічні паводки завдають народному господарству і населенню Закарпатської області значних економічних, екологічних і соціальних збитків, призводять до загибелі людей. Тому з метою забезпечення комплексного підходу до управління паводковим стоком та захисту населених пунктів від руйнівної дії паводків було розроблено «Програму комплексного протипаводкового захисту в басейні р. Тиса у Закарпатській області на 2002-2006 роки та прогноз до 2015 року». Концепція протипаводкового захисту територій полягає в комплексному використанні різних протипаводкових споруд на всій довжині річки від її верхів'я до гирла.

Так в гірських районах, де беруть свій початок більшість річок, передбачається створення протипаводкових ємностей. У передгірських районах для захисту території передбачається регулювання русел річок, їх берегоукріплення та огороження захисними дамбами. На рівнині для захисту від паводків передбачається використання дамб і протипаводкових польдерів.

В цій концепції особлива увага надається протипаводковим ємностям у верхів'ї гірських річок, що є новим в системі протипаводкового захисту Закарпаття. В Закарпатській області існує 9 водосховищ. Вісім з них розмі-

щені в низинній частині області та призначені для сезонного регулювання стоку і риборозведення. Найбільше, Тербля-Ріцьке водосховище розміщено в горах і має енергетичне та регульовальне значення. В протипаводкових цілях у цих водосховищах може використовуватись тільки форсований об'єм, що знаходиться між нормальним і форсованим рівнями води. Тому їх значення в системі протипаводкового захисту дуже мале.

Програмою передбачається створення 47 ємностей: невідкладних – 8 штук, першочергових – 12 штук, перспективних – 27 штук. Загальний корисний об'єм всіх ємностей становить 299,3 млн. м³ при об'ємі паводку 1% забезпеченості 910 млн. м³ у створі ємностей. Тобто ємності здатні регулювати 32% паводків. Суть регулювання паводків полягає в акумулюванні їх пікової частини в ємностях з подальшим спрацюванням заакумульованого об'єму на спаді паводку. Результатом такого регулювання є суттєве зниження макси-мальних витрат і рівнів води в річках на ділянках нижче ємності, що, в свою чергу, знизить гідравлічне навантаження на діючий протипаводковий захист. Зниження витрат уповільнить також негативні руслові процеси під час паводку: меандрування русел, розмив і обвалення берегів, полотен доріг, підмив основ захисних дамб і опор мостів, замулення наносами гідротехнічних споруд.

Протипаводкові ємності будуть розміщені переважно в гірській місцевості у верхів'ях річок, де відбувається формування паводків. В цих місцях такі паводкоформуючі фактори, як запаси снігу, добова кількість опадів, попередня водонасиченість схилів, похили поверхні мають максимальні значення. Тому і ефект від створення ємностей буде також максимальним.

Протипаводкові ємності за своєю сутністю не є водосховищами. Водоскид в основі греблі ємності забезпечує пропуск витрати із забезпеченістю 10% і вище. Ємність в цей час суха. Її наповнення починається, якщо забезпеченість витрати річки стає менше 10%. Ємність розраховується на пропуск і акумулювання витрати із забезпеченістю 1%.

Розрахунки показують, що акумулювання паводку 1% на р. Тиса дасть змогу знизити витрату з 5800 м³/с до 3177 м³/с, а рівні води на 0,9...1,5 м.

В результаті зниження піків паводків вони трансформуються з паводків 1% забезпеченості в паводки 10% забезпеченості. Тобто до витрат, що практично проходять в одамбованих руслах річок і не призводять до катастрофічних наслідків.

Розглянемо, як відбувається трансформація стоку р. Чорна Тиса під час паводку за допомогою ємності №1, що знаходиться біля с. Чорна Тиса Рахівського району Закарпатської області та її вплив на стік річки біля смт. Ясіня, що знаходиться нижче за течією на відстані 12 км від ємності. Техніко-економічне обґрунтування будівництва ємності розроблено ВАТ «Укрводпроект» у 2008 році.

Нами побудований графік трансформації паводкового стоку р.Чорна Тиса (рис. 1), який складається з гідрографу паводку (ряд 1) і гідрографу витоку води через водоскид (ряд 2).

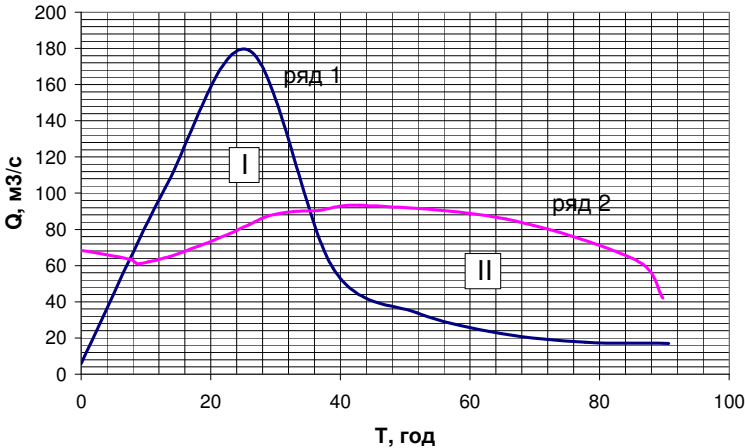

Рис. 1. Графік трансформації стоку р. Чорна Тиса

При побудові гідрографу стоку за аналог прийнятий гідрограф високого паводку 3-10 березня 2001 року на гідрологічному посту Ясіня. Перехід від гідрографа-моделі до розрахункового гідрографу здійснювався з використанням коефіцієнтів:

$$K_Q = Q_P / Q_M; \quad (1)$$

$$K_t = (q_m / h_m) (h_p / q_p), \quad (2)$$

де: Q_M і Q_P – максимальна витрата води паводку відповідно для гідрографа-моделі і розрахункового гідрографу, $\text{м}^3/\text{с}$; q_m і q_p – модуль максимальної витрати води відповідно для гідрографа-моделі і розмір розрахункового гідрографу, $\text{л}^3 / \text{н} \cdot \text{с} \cdot \text{г} \cdot \text{м}^2$; h_m і h_p – шар стоку паводку відповідно для гідрографа-моделі і розрахункового гідрографу, мм.

Значення коефіцієнтів (1) і (2) для паводку 1%-ої забезпеченості становлять відповідно 1,843 і 0,540. Координати розрахункових гідрографів визначались за формулами :

$$Q_i = Q_{i.M} K_Q, \text{ м}^3/\text{с}; \quad (3)$$

$$t_i = t_{i.M} K_t, \text{ год.}, \quad (4)$$

де $Q_{i.M}$ і Q_i – максимальні витрати води в i -ту одиницю розрахункового часу відповідно для гідрографа-моделі і розрахункового гідрографу, $\text{м}^3/\text{с}$; $t_{i.M}$ і t_i – ордината часу відповідно для гідрографа-моделі і розрахункового гідрографу, год.

За початок відліку часу $t_{\text{ім}}$ приймався початок підйому паводку. При наповненні ємності напір над порогом водоскиду весь час змінюється. Тому при побудові гідрографа витоку з ємності використовувались залежністю

$$\Delta t_i = \frac{S_{cp} \cdot \Delta H}{q_{cp} - Q_{cp}} = \frac{0,5(S_i + S_{i+1})\Delta H_i}{\mu\omega\sqrt{2gH_{cp}} - 0,5(Q_i + Q_{i+1})}, \text{ год.}, \quad (5)$$

де Δt_i – час наповнення ємності від S_i і S_{i+1} , годин; S_i і S_{i+1} – відповідно початкове і кінцеве значення площі дзеркала води у ємності за час Δt_i , га; Q_i і Q_{i+1} – відповідно початкова і кінцева витрата притоку води у ємність, м³/с; μ – коефіцієнт витрати водоскиду; ω – площа поперечного перерізу отвору водоскиду, м²; ΔH – висота зливної призми, м; H_{cp} – середній напір води, м, що визначається як

$$\dot{I}_{\text{ср}} = \frac{\dot{I}_i + \dot{I}_{i+1}}{2}, \text{ м}^3/\text{с}, \quad (6)$$

де H_i і H_{i+1} – початковий і кінцевий напір над водоскидом, м. Загальний час зміни рівня у ємності

$$T = \sum_{i=1}^n \Delta t_i, \text{ годин.} \quad (7)$$

Координати гідрографа витоку з ємності наведено в таблиці.

Таблиця

Координати гідрографа витоку р.Чорна Тиса через водоскид

№ з/п	Початкова відмітка РВВБ _i , м	Різниця відміток ΔH , м	Кінцева відмітка РВВБ _{i+1} , м	Витік води q_{cp} , м ³ /с	Приплив води Q , м ³ /с	Час Δt_i , год	Загальний час Т, год	Зміна об'єму	
								Наповнення	Спорожнення
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	787,2	3,0	784,2	68,47	27,06	2,89	0	41,41	-
2	784,2	2,45	781,75	63,43	63,11	4,77	7,66	0,32	-
3	781,75	0,15	781,9	61,17	70,22	0,935	8,60	-	9,04
4	781,9	0,7	782,6	62,02	82,75	1,74	10,34	-	20,73

продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5	782,6	2,5	785,1	65,09	108,50	3,41	13,74	-	43,41
6	785,1	4,0	789,1	70,93	134,70	4,53	18,27	-	63,77
7	789,1	4,0	793,1	77,51	170,00	4,53	22,81	-	92,49
8	793,1	2,7	795,8	82,62	178,60	3,13	25,94	-	95,98
9	795,8	2,0	797,8	87,53	168,00	3,02	28,96	-	80,47
10	797,8	1,2	799,0	89,81	132,00	3,79	32,74	-	42,19
11	799,0	1,0	800,0	90,51	125,10	3,97	36,71	-	34,59
12	800,0	1,0	802,0	93,40	46,03	6,28	42,99	47,37	-
13	802,0	12,9	789,1	85,71	22,08	22,60	65,59	63,63	-
14	789,1	14,1	775,0	62,71	15,97	20,18	85,77	46,74	-
15	775,0	3,0	772	42,07	15,00	4,01	89,78	27,07	-

Визначимо, на яку величину ємність зменшить максимальну паводкову витрату р.Чорна Тиса в створі греблі, або величину «зрізки» витрати.

Вона становить

$$\Delta Q = Q_{max}^{1\%} - q_i = 178,60 - 82,62 = 95,98 \text{ м}^3 / \text{с}, \quad (8)$$

де ΔQ – величина «зрізки» максимальної паводкової витрати, $\text{м}^3 / \text{с}$; $Q_{max}^{1\%}$ – максимальна паводкова витрата 1%-ої забезпеченості, $\text{м}^3 / \text{с}$; q_n – витік води через водоскид в пік паводка, $\text{м}^3 / \text{с}$. Пік паводка прийнятий при $T=25,94$ годин (таблиця).

Для визначення впливу ємності на паводковий стік р.Чорна Тиса за створом греблі був проведений аналіз даних по водомірному посту Ясіня, починаючи з 1947 року. За даними спостережень побудовано графік залежності витрати від рівня води в р.Чорна Тиса (рис. 2). З отриманих даних максимальна паводкова витрата в природніх умовах для посту Ясіня становить $Q_{1\%}^{прир.} = 290,00 \text{ м}^3 / \text{с}$.

Тоді трансформована паводкова витрата для посту Ясіня з урахуванням акумуляції частини стоку в ємності можна визначити як

$$Q_{1\%}^{трансф.} = Q_{1\%}^{прир.} - \Delta Q = 290,00 - 95,98 = 194,02, \text{ м}^3 / \text{с}. \quad (9)$$

З графіку залежності $H=f(Q)$ (рис. 2) визначаємо відмітку рівня над «0» графіка відповідно при проходженні природної і трансформованої витрати:

$$H_{1\%}^{природ.} = 460 \text{ см}; \quad H_{1\%}^{трансф.} = 390 \text{ см}.$$

Зниження паводкового рівня в смт. Ясіня за рахунок акумуляції частини стоку в ємності №1 становить

$$\Delta H = H_{1\%}^{прир.} - H_{1\%}^{трансф.} = 460 - 390 = 70 \text{ см}. \quad (10)$$

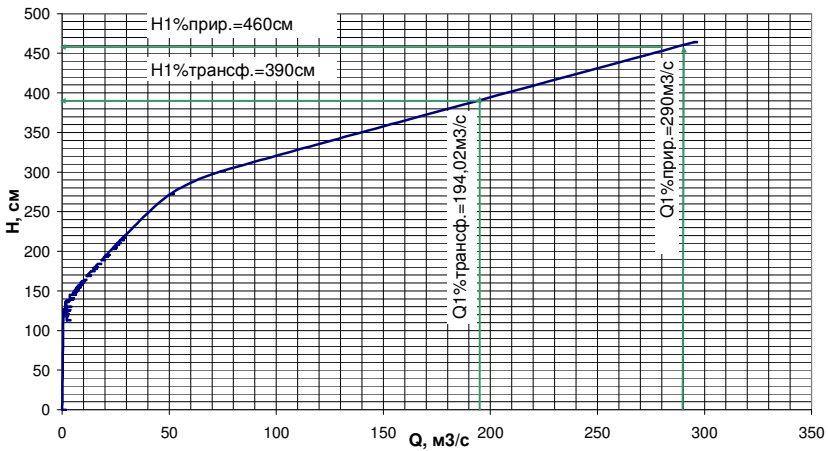

Рис. 2. Графік залежності витрати від рівня води в р.Чорна Тиса (водомірний пост Ясіня)

Таким чином, улаштування протипаводкової ємності №1 суттєво впливає на паводковий стік р.Чорна Тиса. Акумуляція частини стоку дозволяє зменшити витрату р.Чорна Тиса в смт Ясіня, що знаходиться на відстані 12 км від ємності, на $96,0 \text{ м}^3/\text{с}$. Зниження рівня становить 70 см, що суттєво в період паводку. Відповідно на таку величину можна понизити захисні дамби, верх кріплення дамб і берегів. Це необхідно враховувати при розрахунках інших інженерних споруд.

Будівництво протипаводкової ємності потребує значних капітальних вкладень. Частково вони компенсуються зменшенням витрат на улаштування інших захисних споруд нижче греблі ємності. Разом з тим, підвищиться надійність всіх існуючих споруд, безпечні умови проживання населення біля річки Чорна Тиса.

1. М.І. Ромашенко, Д.П. Савчук Водні стихії. Карпатські повені. Статистика, причини, регулювання / за ред. М.І. Ромашенко. – К.: Аграрна наука, 2002. – 304 с.
2. Програма комплексного протипаводкового захисту в басейні р. Тиса у Закарпатській області на 2002-2006 роки та прогноз до 2015 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.10.01 № 1388.
3. Протипаводкова ємність (№1) на р.Чорна Тиса біля с. Чорна Тиса Рахівського району Закарпатської області. Техніко-економічне обґрунтування. Розділ 1. – К.: Укрводпроект, 2008. – 153 с.
4. А.Ф. Дмитрієв, М.М. Хлапук, В.Д. Шумінський та ін. Гідротехнічні споруди / за ред. А.Ф. Дмитрієва. – Рівне, 1999. – 120с.

Рецензент: д.т.н., професор Рокочинський А.М. (НУВГП)